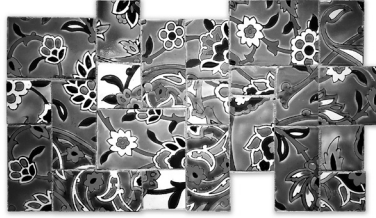


# NIÇİN YANLIŞ DOĞULULAŞMA?

ALPHAN AKGÜL



Günlük siyasi olayların eğimine o kadar kapılıyor, eleştirel düşünce araçlarımızı o kadar az törpülüyoruz ki devasa paradigma değişimlerinin eşliğinde, yazıp çizerken hep elimizin altında tuttuğumuz kavramların son kullanım tarihlerinin çoktan geçtiğini fark etmekte zorlanıyoruz. İster popüler dergilerde ister akademik yayınlarda olsun, klişeler hep iş görür; okurlara bir anlam çerçevesi sunar. Kitle iletişiminin kültürel alanı bile, ne yazık ki –işlevini koruduğu sürece– bu basmaka-lıp ifadeleri tedavülde tutar. “Yanlış Batılılaşma”, “alafranga züppe”, “köklerinden kopmuş aydın” tabirleri Tanzimat ve Cumhuriyet’in modernleşmeci tutumundan hoşnut olmayan çevrelerin tepkisini dile getirmek amacıyla kullandıkları etkili silahlardı. Her yanlış düşüncede biraz da doğruluk payı olabileceğinden, idealist modernleşmeci çevrelerde bile zaman zaman taraftar bulurdu bu görüşler. Oysa günümüzde bu kavramlar,

modernleşmeyle ilgili olumlu veya olumsuz, neredeyse bütün kazanımları yok sayma eğiliminin bir aracı haline getirildi. Başka bir deyişle, Türk aydın zümrelerinin diline bile yerleşen bu kavramlar daha ideal bir Cumhuriyet fikri maksadını çoktan aşmış, muhitinin dar ve eğitimsiz kimliğini reddedip daha nitelikli ve anlamlı bir yaşamı arzulayan bütün insanları horlama, onları Batıcılıkla, köksüzlükle suçlamaya dönüşmüştür. Tepkisel bir eğilimdi bu, kıyıda köşede kalmışlığın itirazıydı ama bu modernleşme eleştirisi –bu yoldan geri dönüş olası görünmediği için– yeterince sınanmadı, sınanmadığı için de açmazları, çelişkileri fark edilemedi. Ta ki modernleşmenin kazanımları gerçekten tehdit altına girinceye dek...

Kırılan, yer değiştiren fay hatları gösterdi ki Türk toplumu, hoşnut olmadığı yönleri olsa da, modern bir ülkede yaşamayı içselleştirmiştir. Vatandaşlık bilinci, anayasadan kaynaklanan haklar ve laiklik

ilkesinin önemi gibi teknik konuları kavrayacak ölçüde bir eleştirel düşünce bu topraklarda tam olarak hiçbir zaman yer tutmadı belki ama eleştirilen Cumhuriyet’in yerine daha iyi bir toplumsal düzenin konamayacağını, bunun tarihsel olarak olası olmadığını fark etti bu toplum. Dahası köksüzlük veya züppelik olarak sunulan tavırların sadece Batı’ya öykünen kişilerde görünmediği ve Osmanlı devletinin yüzyıllar süren modernleşme çabalarını ıskartaya çıkarmaya çalışan çevrelerin, Anadolu’da kök salmış devrimci hareketi elinin tersiyle iterken Ortadoğu ülkelerinde başgösteren yeni siyasi akımların benzerlerini içeride üretmeye çalıştıkları da Türk toplumu tarafından fark edildi. Bihruz ve Felatun gibi tiplerde görünen, zenginliğin alametlerini fütursuzca sergileme arzusunun sadece Batılılaşmış tiplere özgü olmadığı, kimi Doğululaşmış tiplerin de yeterince zenginleştiğinde, benzer tutum ve davranışlara kapıldıkları görüldü. Aslında

Yanlış Batılılaşma kavramının kendisi yanlış bir kavramdı çünkü modernleşmeyi geç bir tarihte yakalayıp devlet sistemine ve topluma yerleştirmek her zaman zorlu bir iştir; bu zorlu süreç içinde, Harbiye, Tıbbiye, Köy Enstitüleri, kadınları kamusal yaşama dahil eden anayasal hakların verilmesi, mezhepçiliğin yıkıcı etkilerine karşı bir panzehir etkisi gösteren laikliğin ilanı gibi devrimci hamleler dururken mahalle kültüründen saptığı için günah keçisi ilan edilen bazı karakterlerin eleştirel kültür içinde bu denli yer tutması şaşırtıcıdır. Modernleşmenin yüzeyden derine, basmakalıp tavrı ve düşüncülerden daha köklü bir zihinsel dönüşüme yol açması, toplumun her katmanında bu dönüşüme duyulan ihtiyaçla doğru orantılıdır. Öyle anlaşılıyor ki bu ihtiyacın önemi henüz fark edilmekte, özgürlüklerinin tehdit altında olduğunu gören yeni kuşakların zihinlerinde serpilmektedir.

Bu bakımdan Türk modernleşmesinin Batıcılıkla özdeşleştirilmesi, Türkiye'nin modern dünyadan kopmasına yol açabilecek en büyük hatalardan biri olmuştur. Bu dosya, modernleşmeyi Batıcılıkla bir tutarak Türk insanının yaşama ufkunu daraltma çabalarının başarısızlığa uğradığı bir tarihsel sürecin işaret fişeğini atma amacını gütmektedir. Çünkü modernleşmenin kaynaklarından biri "doğru Doğululaşma" da olabilir. Selim Tezcan'ın "Doğu Yollarının Kavşağında Ortaçağ Avrupa Düşünürleri" başlıklı yazısı, modern bilimi mümkün kılan, neden-sonuç ilişkilerine dayalı öngörülebilir bir doğal düzen tasavvurunun nasıl Thomas Aquinas ve diğer Skolastik düşünürler tarafından İbn Rüşd ve İbn Meymun gibi Endüzlü düşünürlerden esinle Hıristiyanlığa entegre edildiğini gösteriyor. Sonraki kuşaktan William of Ockham ve Nicholas d'Austrécourt gibi,

nedenselliğe şüpheyle yaklaşan ve Eş'ariliğin vesileci, istenççi görüşlerinin etkisi altında kalan Avrupalı düşünürler gelmeden önce Aquinas'ın İbn Rüşd ve İbn Meymun çizgisini ve dolayısıyla Aristoteles'e özgü öngörülebilir doğal düzen tasavvurunu çağdaşlarının gözünde dinen meşrulaştırmasının, Avrupa'da gerek modern bilimin gerek de temsili ve meşrutî kurumların gelişimi açısından daha önemli bir "Doğululaşma" adımı olduğunu belirtiyor. Yani modernleşme açısından doğru ve yanlış Batılılaşma gibi doğru ve yanlış Doğululaşma da olabilir. Ne yazık ki Türk aydını, bu ayrımları doğru yapamadığı için bir yanlış Batılılaşma retoriğine saplanıp kaldı.

Belli ki Türkiye'nin siyasi, edebî ve toplumsal tarihinde bir yanlış Doğululaşma sorunu da var. Bâki Asiltürk'ün 1970 sonrası muhafazakâr çevrede popülerlik kazanan romanlar hakkındaki incelemesi okunduğunda daha da belirginleşen bir hatalı politik tutumdan söz ediyorum. *Kim Egemen Olabilir Yazgısına* başlıklı kitabımı yazarken, Türk entelektüelinin modern veya Batılı gibi görünen karakterlere duyduğu horgörünün şiddetinden epey rahatsız olmuştum. Modernleşme hamleleri sürerken muhitini eleştiren veya geleneksel değerlerden kopmuş karakterlere duyulan hıncı beni hep şaşırtmıştır. Oysa modernlik zaten geleneksel yaşam tarzının yetmediği noktada başlar, gelişir, kurumsallaşır. Bu tartışmanın bir dosyaya evrilme sürecinde, Bâki Asiltürk'le epey tartıştık. Asiltürk bu tartışmaların birinde, üzerinde konuştuğumuz konuya en uygun başlığın "yanlış Doğululaşma" olduğunu söyledi. Niçin? Asiltürk, hidayet romanları olarak bilinen eserleri incelerken "Batılılaşmayalım" fikrinin bu romanlarda bir adım ileri taşınarak

"Doğululaşalım" fikrine evrildiğini söyler. Peki ama hangi Doğu? Asiltürk bu romanların gerek kurgu gerekse içerik olarak modernleşmeye yönelik basit ve yüzeysel bir tepkisel tutumun yansıması olduğunu görmüştür. Bu romancılara göre Doğululaşmak, Batılılar gibi giyinmemek, onlar gibi eğlenmemek, kısacası onlar gibi yaşamamaktır. Şule Yüksel Şenler'in *Huzur Sokak*'nda örneğin kapalı giyinmeyen kadınlar, "iğrenç", "çirkin", "şeytan" gibi sıfatlarla anılır. Kadının huzur bulması, modern yaşamdan kopup muhafazakâr mahalleye sığınmasıyla gerçekleşecektir. Oysa Doğulu olmak veya Doğu'dan yararlanmak, bir zamanlar Doğu'da üretilmiş aklı öne çıkaran bakış açısını yeniden üretmektir. Yanlış Doğululaşma ise kılık kıyafet vb. yaşam tarzı eleştirileriyle dolu, bir nevi gardırop Doğululaşmasıdır.

Yanlış Doğululaşma kavramı, oryantalizmin anlaşılmasına da yeni bir boyut katabilir. Batıların zihinlerinde kurduğu durağan, gelişmeye ve ilerlemeye kapalı Doğu imgesi, oryantalizm kavramının belkemiğini oluşturur. Batılı, Doğu'da ezotik bir eğlence parkı görmek ister, evdeki yükümlülüklerinden kurtulup kendisini özgür hissettiği kuralısız, zamansız bir geçmiş zaman mitidir dışarıda bulmak istediği. Selçuk Orhan, oryantalizmin en çarpıcı sahnelerinden birini, Cemil Meriç'in "Batı'ya Kaçış" yazısında bulur. Bu yazıda Meriç, Henry Miller'ın Yunanistan yolculuğu sırasında bir Yunan, bir de Türk öğrenciyle karşılaşmasını anlatır. Yunan öğrenciyi çok beğenir Miller, oysa Türk öğrenciden hiç hoşlanmamıştır. Sebebi de şu: Yunan öğrencinin aksine, Türk öğrenci sürekli ilerlemeden, gelişmeden, mekanik buluşların öneminden söz etmektedir. Başka bir ifadeyle, Türk öğrenci bir "Türk" gibi dav-

*Ne Doğu tam Doğu'dur ne de Batı tam Batı. Fikirler yayılır, dağılır; her şey iç içe geçerken, günün sonunda somut yaşamın niteliği belirler her şeyi. İnsanlar, özgür ve mutlu mu yaşayacaklardır yoksa geçmişin hayaletleri onları hep esir mi tutacaktır?*

ranmamaktadır. Orhan, Miller'ın ve bu anekdotu kendi görüşlerine uygun bulup alıntılamanın Meriç'in yaklaşımlarını oryantizm tartışmalarından hareketle eleştiriyor. Orhan'a göre Miller, Yunanistan'a yolculuğunu 19. yüzyıl seyyahlarının Doğu'ya yolculukları gibi hayal etmiştir. Kendi dünyasında bulamadığı bir büyüü aramaktadır, oysa çağdaş dünyanın farkında olan, bu dünyanın gelişmelerinden haberdar bir genç onun bütün hayallerini yıkmıştır. Herhalde oryantizmin bundan daha iyi bir anlatımı olamazdı. Neden yanlış Doğu imgesi bu? Çünkü Doğulu bir gencin bir Batılı gibi düşünemeyeceği, çağdaş bilime katkı sunamayacağı, modern dünyanın nimetlerinden pay alamayacağı düşüncesi egemendir oryantist zihinlere.

Ne Doğu tam Doğu'dur ne de Batı tam Batı. Fikirler yayılır, dağılır; her şey iç içe geçerken, günün sonunda somut yaşamın niteliği belirler her şeyi. İnsanlar, özgür ve mutlu mu yaşayacaklardır yoksa geçmişin hayaletleri onları hep esir mi tutacaktır? Bizler, can ipliği bir başkasının elinde olan kuklalar olarak mı hayal edeceğiz kendimizi yoksa ayağımız toprağa bastığı sürece, ciğerlerimize oksijen dolduğu sürece, hem şahsi hem de toplumsal yaşantımızı bilinçli benlikler olarak geliştirip yücelten insanlar mı olacağız? Alphan Akgül, "yeryüzü imgesi" kavramını geliştirerek, insanların mutlu ve haysiyetli bir yaşam sürmelerinin ana koşulu olarak, dünyevi bir varlık olduklarının bilincine varmaları gerektiği-

ni öne sürmektedir. Metafizikle ilgili dışı sanatlardan biri olan şiirde bile, aslanan insanın yeryüzündeki imgesidir ona göre. Akgül, insanın bu dünyada gerçekten var olabilmesinin dikey ve zorunlu anlam ilişkileri yerine, yatay ve olumsal anlam ilişkilerinin geçerli olması gerektiğini söylüyor. Geleneksel yaşam, ipleri Tanrı'nın elinde olan bir hayat tarzıdır, bu yaşam tarzında kişi, gökle yer arasında sıkışık kalmıştır. Oysa modernlik, insanı geçmişle olumsal bir ilişki içine sokar, onun anlaşılmasını, sorunsallaştırılmasını sağlar. İnsanın kutsalla olan ilişkisi, modern dünyada bir bilgi sorunudur, kişi inançlı veya inançsız olabilir ama eylemlerimizin tamamını Tanrısal iradeye atfedersek, insanın bilişsel evrimine haksızlık etmiş oluruz.

Akgül önce, Shelley'in "Ozymandias" şiirinden söz açar. Bu şiirde, çoktan ölmüş, büyük bir hükümdarın heykeli, çölde, parça parça durmaktadır. Eskiden güçlü ve etkili olan bu hükümdarın bir zamanlar var olduğunu gösteren tek şey bu heykel parçalarıdır. Oysa Rilke'nin şiirinde başı, kolları ve bacakları olmayan bir heykel parçası, Tanrı Apollo'ya ait olduğu için bütün gücü ve görkemiyle hükümranlığını sürdürmektedir. Heykelden alev alev dış dünyaya yayılan ruhsal enerji, şiirde konuşan kişiyi âdeta hipnotize eder, hatta ona emir bile verir: "Yaşamını değiştirmelisin". Akgül, çağdaş yaşamda bir boşluktan yükselen bu tip emirlerin yeri olmadığını, insanların çalışıp değer üretmek, bi-

linçli ve anlamlı yaşamlar arzu ettiğini söylüyor. Hatta, yazısının devamında Sezai Karakoç ve Ahmet Haşim'in poetikalarını da karşılaştırarak, ilkinde otoriter ve zorunlu, ikincisinde, özgürlükçü ve olumsal bir bakış açısı gördüğünü söylüyor. Karakoç'a göre sanatçı, Tanrı'dan izin almalıdır eser üretirken; oysa Haşim evrenin tesadüfiliğine vurgu yaparak sanatçının sınırsız hayal gücünü savunmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Akgül de "yanlış Doğululaşma"yı, Doğu'ya özgü olduğu varsayılan otoriter ve dikey ilişkilerin modern dünyada yeniden inşa edilmesinde görmektedir. Shelley de Batılıdır, Rilke de ama Karakoç dikey ve otoriter bir evren tasarımını düşleyerek Rilke'ye yaklaşırken Haşim hayal gücünün egemenliğini talep etmesiyle Shelleyci bir şair olarak belirir.

Kısaca bu dosyada, dünyayı ve toplumları Doğu ve Batı olarak bölmenin yanlış sonuçlar vereceğini anlatmaya çalıştık. İnsan, nerede değer üretiyorsa, orada kendini daha üstün ve yüce bir konuma sürükler; ister Doğu'da ister Batı'da olsun. Basit kültürel endişeler, yaşam tarzı takıntıları, çağdaş yaşamın dönüştürücü etkilerinden korkmak, nitelikli ve huzurlu toplum idealine vurulan en sert darbelerdir. Yanlış Doğululaşma, yanlış bir Doğu imgesinin tezahüründen başka bir şey değildir. Doğu da bilim üretmiştir Batı da, Doğu'da da hayal gücü sonsuzdur, Batı'da da; tıpkı insanlık idealini yerle bir eden bağnazlıkların hem Doğu'da hem de Batı'da görüldüğü gibi. ●